

## ג. המשקלים פֻּעֵל, פְּעִילוֹת לַצִּיּוֹן -able, -ability-

### לדיון במליאה

המליאה מתבקשת לחוות את דעתה על השימוש במשקל פֻּעֵל כצורך לקביעת מונחים המתרגמים שמות תואר בסיומת האנגלית -able (ובהתאמה המשקל פְּעִילוֹת לשמות המסתיימים ב-ability). הסוגיה עלתה לדיון בישיבת ועד המינוח במסגרת הדיון במונחי טכנולוגיית המידע. המונחים שנדונו:

maintainability (הוצע תְּחֻזָּקְתִּיּוֹת, הוחלט תְּחֻזָּקוּיּוֹת)  
 serviceability (הוצע שְׂרִיטִיּוֹת; הוחלט שְׂרִיטוֹת, וכן שְׂרִיט – serviceable)  
 testability (הוצע בְּדִיקְתִּיּוֹת; הוחלט בְּדִיקוֹת, וכן בְּדִיק – testable)  
 usability (הוצע שְׁמוּשִׁיּוֹת, קלות שְׁמוּשׁ; הוחלט שְׁמוּשִׁיּוֹת, וכן שְׁמוּשׁ – usable)  
 expandability, extendability, extensibility (הוצע מְתַרְחָבוֹת, רְחִיבוֹת, וכן רְחִיב – extensible)

השאלה נדונה במליאה בכמה הזדמנויות, וראו מאמרו של זאב בן-חיים "דקדוקי משקלים; משקל פֻּעֵל וחיפוש צורך מיוחד להביע בו אפשרות ועלילות", במלחמתה של לשון, עמ' 342-349. לאחרונה היא עלתה בישיבות רסד-רסה (שבט-אדר תשס"ב) בדיון על הַמִּיר, הַמִּירוֹת / בַּר הַמֶּרְה, הַמִּירוֹת במסגרת מונחי הבנקאות ושוק ההון. הרי הטעונוים שהושמעו בדיון:

בעד הַמִּיר, הַמִּירוֹת: (א) גזירה של שורש תנייני היא תופעה המלווה את העברית מן המקרא ואילך; (ב) התופעה ששורש תנייני מזדהה עם שורש קיים אינה יוצאת דופן (לדוגמה: ממונע מן מנייע; במקרה הנדון המייר – הַמִּיר); (ג) משקל פֻּעֵל להבעת תואר סגולה הוא כמעט אוטומטי ואין טעם להילחם בכך; (ד) הצורה המרות אינה שקופה להבעת השם המופשט של תואר הסגולה; צורה זו היא הומוגרפית לַהַמִּירוֹת בכתיב חסר הניקוד; (ה) המילים המיר והמירות כבר רווחות בתחום שוק ההון.

בעד בַּר הַמֶּרְה, הַמִּירוֹת: (א) אין רצוי לגזור את השורש התנייני המייר שכן השורש משמש במשמעות אחרת (הַמִּיר) בתחום הכספים; (ב) אין להשלים עם השתלטותו של משקל פֻּעֵל לַצִּיּוֹן תואר סגולה ודחיקת כל דרכי ההבעה האחרות; (ג) המשקל הפְּעִילוֹת לַצִּיּוֹן השם המופשט של תואר סגולה כבר נקבע במונחים אחרים: הַשְּׁוֹאוֹת – comparabiliy (מתמטיקה תשמ"ה), הַחֶדְרוֹת – penetrability (הנדסה כימית). מליאת האקדמיה החליטה שלא לאשר את הצורות הַמִּיר, הַמִּירוֹת וקבעה בַּר הַמֶּרְה, הַמִּירוֹת.

מ' בראשר: הוועד המשותף למינוח ולדקדוק מבקש מן המליאה להנחות אותו בשאלה השבה ועולה אצלו בהזדמנויות רבות: עד כמה להמעט או להרבות בהנחת מונחים במשקל פֻּעֵל לשם תרגום שמות תואר בסיומת האנגלית -able ובמשקל פְּעִילוֹת הגזור ממנו כדי לתרגם שמות מופשטים בסיומת -ability? עניינו הרואות למשל שאף הוצע לוועד המינוח לקבל את שם התואר רְחִיב במקום הבינוני הרגיל מתרחב. אני מבקש מהגב' גדיש להרחיב את הדיבור בעניין.

ר' גדיש: למן השבוע שעבר חידש לנו מדור המחשוב חידוש חשוב: יכול כל אדם לחפש באתר המונחים של האקדמיה באינטרנט לא רק תיבות וערכים אלא גם חלקי

מילים. בדרך זו יכולנו לבדוק על נקלה כיצד ניתרגמו בעבר באקדמיה ובוועד הלשון שמות תואר בסיומת האנגלית -ible/-able או שמות מופשטים בסיומת -ibility/-ability, וריכזנו את הנתונים בתמסיר שלפניכם.

מן הממצאים קשה שלא להתרשם ממספר הצורות במשקלים פֻעֵל, פְעִילוּת: 91 צורות במשקל פְעִיל, כגון אָזִיל (exhaustible), בְּרִישׁ (brushable), דְחִיס (compressible) הָדִיר (repeatable); 62 במשקל פְעִילוּת, כגון בְּלִיעוּת (permeability), הִפְיִכוּת (reversibility), טְחִינּוּת (grindability), סְחִירוּת (tradability), ואין מדובר רק בשמות מן השנים האחרונות ואפילו לא מחמישים השנים האחרונות; ככל שעולה מן הנתונים במאגר הממוחשב, כוח היצירה במשקלים האלה הולך אחורנית אל ראשית הנחת המינוח המקצועי.

מצד שני יש בעברית מגוון רחב של דרכי הבעה אחרות – כפי שגם אפשר לקרוא במאמרו של בן-חיים – ובהן צורות בינוני ואף כמה צורות במשקל פְעֵל, כמו אָבֵד (non-recoverable, unsalvageable), פְסָד (perishable). בעבר הייתה הצעה לגזור את שמות התואר האלה על ידי הצורך הרגיל יי, וכך באו לעולם שמות תואר מעין מְמוּשֵׁי (realizable), אֶסְכָּוִי (integrable), שְׁכָבוּי (recoatable), חֲמָצוּנִי (oxidizable), הַשְׁוֹאוּתִי (comparable); ואפשר גם לברוח מן הניסיונות לתרגם את -able על ידי מציאת שמות תואר במשקלים אחרים, כמו נִיָד – אחת החלופות ל-movable. לעתים השימוש במשקלים שונים נובע מן הצורך להבחין בין שמות תואר שצריכים להיגזר מאותו השורש. למשל מן השורש הפ"ך יש גם הִפְיָה – reversible – וגם הִפּוּכִי – invertible, וסביר שגם בעתיד ניתקל במקרים כאלה.

אין ספק שהדרך השכיחה ביותר – אחרי משקל פְעִיל כמובן – היא שמות תואר הפותחים ברכיב בר-/בן-/בת-. כמותם נמצאו 65 צורות, כגון בר הסגרה (extraditable), בן חמצון (oxidizable), בת נישואים (marriageable), אלא שלא ברור כיצד לגזור משמות התואר האלה את השם המופשט כפי שהתחוויר גם בדיון על בר-המרה. דרכים עקיפות להבעת האפשרות כוללות צירופים מעין נוח ל-, ניתן ל-, ראוי ל-, כשר ל-. למשל: נוח להתעייף (fatiguable), ניתן למכירה (saleable), ראוי לעיבוד (cultivable), כשר לעבודה (employable).

הזכרתי את שם התואר movable, ומעניין לראות כמה חלופות הציעה לו האקדמיה וועד הלשון לפנייה במהלך השנים; הרי כמה מהן: נייד, נע, זיח, בעל תנועה, בר-תנועה, בר-שינוי ואף לשמות תואר במשקל פְעִיל כגון זחיה, פתיח, שפיך וסחיף – הכול לפי העניין.

אפשר לסכם ולומר שאמנם משקל פְעִיל איננו החלופה האוטומטית של -able, אבל אפילו באקדמיה הוא דרך התרגום הרגילה. ולנוכח קולות רמים המסתייגים מן הדרך הזאת, מתבקשת המליאה להנחות את ועד המינוח ואת ועדות המינוח המקצועיות אם להמשיך לילך בדרך הזאת או לסטות ממנה.

מ' בר-אשר: במילים אחרות, עלינו לייעץ לוועד המינוח אם להוביל את המונחים החדשים לכיוון של משקל אחד – ולקבע בתודעת הדוברים יחס קבוע בין משקל פְעִיל להוראה של הבעת האפשרות – או להתעקש על דרכה של העברית מימים ימימה

להשתמש במשקלים ובמבנים שונים. האפשרות הראשונה מקרבת את העברית אל לשונות אירופה.

ש' זנדבנק: ברור לי שאין לקבוע כלל גורף שכל שם תואר בסיומת -able- יתורגם מכאן ואילך בשם תואר במשקל פֶּעִיל. ודאי וודאי שהדברים אמורים בשמות תואר שגורים, דוגמת הבינוני מתכוונן – adjustable.

מ' אזר: אין כל טעם ואפשרות ואף אין זה רצוי לנסות להמיר סופית לועזית במשקל עברי. תיתכן המרה טכנית של סופית בסופית, אבל מערכת המשקלים וגזרות השורש בעברית פועלות בצורה שונה, ולכן המרת הסופית במשקל שנקבע מראש לא תיתכן, אפילו נרצה בכך.

על כן לא נוכל לתת כללים, ואף הנחיות יקשה עלינו להוציא. כל מקרה יצטרך להידון לגופו בהתחשב בחלופות האפשריות ובגורמים אחרים. כך נהגנו תמיד, וכך אני מציע לנהוג גם בעתיד. כל שנוכל לומר הוא שמשקל פֶּעִיל משמש הרבה להבעת האפשרות, ואם הדבר מתאפשר, אפשר ואף כדאי להשתמש בו.

ש' אליצור: גם אני חושבת שכל מילה צריכה להידון לגופה, וכשבאים לדון בהצעות במשקל פֶּעִיל, יש לדעת למתוח קו ברור בין שמות תואר ששורשם ראשוני לשמות תואר ששורשם משני. באלה התניינים, כמו בדוגמה של הַמִּיר, יש לנקוט משנה זהירות לפני שבאים לאשרם.

מ' בראשור: הרושם הוא שאם המונח במשקל פֶּעִיל כבר מהלך והוא אינו קורא תיגר על הדקדוק העברי, יש למליאה נטייה לאשרו. במקרה של הַמִּיר אף שנאמר לנו שהמונח שגור על פי הבנקאים, סברו מרבית החברים, שהוא מעורר בעיות רבות מדי, והמונח נפסל.

א' ממן: בתמסיר אפשר להתרשם מן השימוש הנרחב בשמות תואר במשקל פֶּעִיל להבעת האפשרות. אבל הייתי רוצה לקבל תמונה כללית גם על שימושי פֶּעִיל מחוץ לקטגוריה הסמנטית הזאת.

מבחינה עקרונית אני חושש מנטייה מוגברת לכיוון משקל אחד שיאפיל על כל הדרכים האחרות. פתרון טכני כזה יפר את האיזון בין דרכי התצורה השונות ויגרע מן האלגנטיות של השפה.

ע' אורנן: משקל פֶּעִיל בהוראה שאנו הנים בה הוא אחד המשקלים הפוריים ביותר בעברית החדשה – באקדמיה ומחוצה לה. מדוע זה כך? לדובר השפה יש מנגנון דקדוקי יוצר בראשו, והוא משתמש בו. התוצאה המתקבלת היא בדרך כלל חד-משמעית וברורה. מדוע להתנגד לכך? מדוע לעמוד בפרץ? זאת בררת המחדל, והדוברים יוצרים אותה בטבעיות. שמות תואר כאלה במשקל פֶּעִיל יוסיפו להתחדש, ואנו נוסיף לאשרם משום שהנטייה שלנו לקבל את המקובל. דרך היצירה הזאת מעידה על חיוניות השפה,

ואל לנו לפגוע בה. אינני חושש מן הקשר בין משקל להוראה מסוימת. למשקלים, כמו לבניינים, יש משמעויות. אמת, בדרך כלל יש להם יותר ממשמעות אחת, אבל אם משמעות אחת גוברת על האחרות, יהי כן. לפיכך בבואנו לקבוע שמות תואר חדשים כאלה, אם אין סיבה מיוחדת, עלינו לקבעם במשקל פֶּעִיל. זאת צריכה להיות בררת המחדל.

א' שפירא: היזמה לדיון הזה במליאה עלתה מישיבה של ועד המינוח שבה נדונו מונחי הוועדה בראשותי, הוועדה לטכנולוגיית המידע. השאלה התעוררה מן הדיון במונחים כגון usability, testability. בתחילה ניסינו לעקוף את הבעיה ולהציע חלופות במשקלים אחרים, אבל הפתרונות נראו פתרונית־דחק. כפי שאמרו קודמיי, התברר לנו שגזירת השמות המופשטים בסימטיות ממשקל פֶּעִיל קלה ופשוטה, והתוצאות המתקבלות שקופות ונהירות בהרבה מן ההצעות האחרות. מנקודת מבטנו אני יכול לומר שנשמח אם תאפשר לנו המליאה להשתמש בהן.

מ' בראשר: ובכללן כאמור גם ההצעה לדחות את מתרחב מפני רָחִיב.

א' שפירא: כן. דרך אגב, רָחִיב במובן 'מתרחב' איננו חידוש. כבר במונחי האנטומיה ישנו שריר רחִיב.

מ' קיסטר: מלכתחילה לחלק גדול מהמונחים שנטבעו במהלך השנים במשקלים האלה אפשר היה למצוא תחליפים עבריים יותר, כלומר דרכי הבעה המתיישבות יותר עם מה שעולה מן המקורות. כך למשל יכול הפיך – reversible – להיות בלי קושי ברה־פיכה. אבל כפי שאנו רואים מן הנתונים שלפנינו, לא בדרך זו הלכה האקדמיה בחלק גדול של המקרים, ותחושת הלשון של דובר העברית היום היא שמשקל פֶּעִיל הוא מקבילו העברי של able, כמעט באופן אוטומטי. מצב זה איננו הפיך, אם כי יש רשימה לא קצרה של שמות עצם קלסיים במשקל פֶּעִיל ואף של שמות תואר כמו זָרִיז וּמְהִיר, שאינם מביעים הוראה זו. אך לפני כמה ישיבות אישרה המליאה את פְּלִיג כחלופה העברית של דיסידנט, והיות השם במשקל הנתפס יותר ויותר בהוראת able לא נעלם מעיני החברים.

לפיכך נראה לי כי עוד לא נחצה הקו האדום ושכמשקל פֶּעִיל אפשר לחדש גם שמות שאינם מביעים אפשרות. אינני חושב שאנחנו צריכים לעודד את חציית הקו הזה, ולכן אני מצטרף לקולות שקראו לשקול כל מילה לגופה ולנסות לשמור על יחס כלשהו בין משקל פֶּעִיל לדרכים האחרות שמציעה העברית להבעת האפשרות.

ח' כהן: אני רק רוצה להזכיר שלכאורה שקילת כל מילה לגופה היא דרכה של האקדמיה זה כבר. כך לפחות מסכם בן־חיים את המצב בחתימת דבריו במאמרו: "למדנו אפוא שלא סמכה האקדמיה את ידה על ההצעה לכלול כלל מנְחָה, כי ישמש פֶּעִיל להביע את הצורך able בדרך קבע, אלא תובעת היא לדון בכל מלה לגופה" וגו'.

מ' בראש: אם כך כיצד נטתה הכף פעם אחר פעם לצד משקל פֶּעִיל?

ח' כהן: אני מניח שהפשטות בשקילת המילים במשקל הזה והעובדה שמדובר במילה אחת ולא בצירוף מילים הכריעו את הכף בכל פעם מחדש.

זאת ועוד, אף שהבינוני יכול לשמש להוראה הזאת, פעמים רבות הוא אינו חד-משמעי. למשל הוזכר כאן שריר רחב 'שריר בעל יכולת להתרחב'. לעומתו שריר מתרחב יכול להיות גם שריר שחייב להתרחב או שדרכו להתרחב ולא רק שריר שיכול להתרחב.

ש' זנדבנק: מן הניסיון שלי עולה שהבעיה הקשה ביותר בשמות תואר בני יותר ממילה אחת היא גזירת שמות מופשטים מהם. הפיך יכול אולי מלכתחילה להיות ברהפיכה או משהו דומה לו, אבל מה יהיה על הפיכות?

א' דותן: שמות תואר במשקל פֶּעִיל לציון אפשרות של קבלת פעולה הם חידוש של הדורות האחרונים. פעם ניסיתי לברר מי היה בעל החידוש ולא עלה בידי. אינני מתנגד לחידוש הזה, אבל ראוי לזכור שיש במשקל הזה שמות רבים אחרים בעלי הוראות מהוראות שונות, ואת העושר הזה צריך לדעת לשמר. בבואי לישיבה סברתי שחזקה על ועדות המינוח השונות שתדענה לווסת את הדברים ולהישמר מפני גאות מונחים במשקל הזה. לנוכח הרשימה הארוכה שלפנינו ובה שמות תואר כמו ישר 'שאפשר ליישרו', פתיח 'שאפשר לפתחו' ורבים אחרים, מסתבר שטעיתי. מתברר שהוועדות בכל הזמנים ביקשו את הפתרון הקל, האוטומטי, והתוצאה עגומה למדי.

אם אנחנו מתבקשים היום להנחות את ועדות האקדמיה, אני חושב שעלינו לרסן ולומר בקול ברור שבדרך האוטומטית הזאת יש לבחור רק כשאין כל אפשרות אחרת ורק אם שם התואר המתקבל אינו מתנגש עם שם תואר משרש אחר. אף ייתכן שיש מקום לחזור ולשקול חלק מהמונחים שכבר נתקבלו.

מ"צ קדרי: אם כבר מחדשים שמות תואר במשקל פֶּעִיל, כדאי שלא יהיו רבי-משמעיים. כך למשל אני רואה שהדייר הוא גם repeatable וגם reproducible, ושלחֶלְיָף שלוש משמעויות. אני גם מציע לשמור על שקיפותם של שמות התואר האלה, והבעיה היא בעיקר בגזרות השונות. למשל הקשר בין גָּרִי – irritable – לגירוי אינו מובן מאליו, ועוד פחות הקשר בין יָסִיב – convertible – להסבה.

י' בלאו: אני יכול לקבל בקלות רבה יותר שמות תואר במשקל פֶּעִיל הקשורים לפעלים בבניין קל או נפעל משמות תואר כאלה הקשורים לבניינים פיעל, הפעיל או התפעל. אני מציע אפוא להנחות את הוועדות להמעיט ככל הניתן בחידוש שמות תואר דוגמת שמיש, הקשור אל הפועל שימש.

ר' גדיש: בשמות הגזורים מבניין קל יש דווקא בעיה, שכן השמות המופשטים במשקל פֶּעִיליות יכולים להתפרש בכמה דרכים: הם יכולים להיגזר ממשקל פֶּעִיל, מבינוני פֶּעוּל וגם להיות וריאציה של שם הפעולה, כגון שפיכות דמים (= שְפִיכָה של דם).

ד' טלשיר: נקודת המחלוקת היא על נקודת המוצא, כלומר על בררת המחדל. האם כבואנו לבקש חלופה עברית לשם תואר המביע אפשרות עלינו לנסות תחילה את משקל פְּעִיל או דרכים אחרות? דעתי היא כדעת האד' אורנן: נקודת המוצא צריכה להיות משקל פְּעִיל, וממנה יש לסטות במקרים מיוחדים, למשל כששם התואר כבר תפוס או כשיש קושי לגזור שם תואר במשקל הזה מפאת גזרת השורש. אינני מבין למשל מדוע להמציא שורשים חדשים, כמו במקרה של יסיב – convertible – מן השורש המקורי סב"ב.

ר' גדיש: ככל הנראה שם התואר יסיב כבר שימש בפועל ועל כן אושר.

ד' טלשיר: מכל מקום הגבלה מעין זו שמציע האד' בלאו – על פי הבניין שהפועל משמש בו – לא תיכון, וחבל לקבעה מלכתחילה.

ש' אליצור: ככל שיתקבע הקשר בין משקל פְּעִיל להוראה המסוימת של able, עלולה ההוראה להתפשט אל שמות ותיקים או שייחוצו שמות תואר בדמות שמות קיימים. הנה כמה דוגמאות תאורטיות באווירת חודש אדר: נְבִיא הוא מידע שאפשר לחזות מראש, שְׁמִיר הוא דבר שאפשר לשמור עליו, פְּרִיץ הוא בית קל לפריצה, סְפִיח הוא שטח שאפשר לספחו וְרָהִיט הוא טקסט שנקרא ברהיטות.

ע' אורנן: המשקל הזה אינו קשור לבניינים וגם אינו צריך להיות קשור לבניינים אלא לשורשים. כמובן ראוי שלא ניצור כמו ידונו שמות תואר המתנגשים עם מילים קיימות, דוגמת ההמצאות ששמענו מהגב' אליצור, אבל תאורטית כל שורש יכול להישקל במשקל הזה בלי כל קשר לבניינו של הפועל.

תכליתנו היא לתת כלים טובים בידי האנשים, ולצורך העניין הזה משקל פְּעִיל הוא הכלי הטוב ביותר. אשר על כן, אני חוזר על הצעתי לקבעו כבררת המחדל. עם זאת אני מציע גם לחלק את הדפים שניתנו לנו היום לוועדות המינוח כדי שילמדו על הדרכים השונות להבעת האפשרות בעברית ויוכלו בעת מצוק לבחון את מגוון האפשרויות.

א' אלבק: השאלה היא כמעט רטורית, מפני שקשה להניח שהאקדמיה תוציא לוועדות המינוח הנחיה גורפת לצקת כל שם תואר חדש מן הסוג הזה במשקל פְּעִיל. אבל לנוכח תקדימי העבר – הרבים והמגוונים – אפשר לבקש מהאקדמיה שלא תתנגד לדרך הזאת. שהרי מתחילה לא הציעה הוועדה לטכנולוגיית המידע שמות תואר כמו בְּדִיק, שְׁרִית, ולא מפני שהם התנגשו עם שמות קיימים, אלא מתוך מחשבה שאינם הולכים בדרך הישר. אבל אם המשקל הזה ושמות התואר האלה מתאימים לצורכי הוועדה, חשוב להודיע לוועד המינוח ולוועדות השונות כי אין סיבה להימנע מהם.

גב"ע צרפתי: אף אני סבור כן. עקרונית הצדק עם האד' אורנן: המשקל קיים, הדוכרים נוטים לשמות התואר האלה, ואין צורך להילחם בהם. עם זאת יש לתת משקל לנימוק האסתטי: ככל שהדרך הזאת שכיחה יותר, השפה הופכת לחדגונית ולמשעממת. על כן גם אין להפריז בה.

מ' בר־אשר: בבואי לסכם את הדברים ששמענו זה עתה, אינני מוצא פערים גדולים בין המחנות; שהרי מצד אחד איש לא דרש לאסור על יצירת שמות תואר בהוראה הנדונה במשקל פֶּעִיל, ומצד שני אף האד' אורנן מסכים כי לצד הדרך הזאת – הדרך הראשית לדידו – תשמנה דרכים אחרות. על כן אינני רואה כל צורך בקיום הצבעה. נוכל להמליץ לוועדות להמשיך ליצור בכל הדרכים האפשריות – לפי ראות עיניהן וצורכיהן ומתוך התחשבות בצורה הנוהגת.